

Antonio Bonfini, Symposion de virginitate et pudicitia coniugali

Itália (Recanati?), 1485 k., pergamen, IV+171+II levél, 295 × 191 mm, humanista könyvírás kurzív elemekkel

XVII. századi bőrkötés

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. lat. 421.

A kódex a mű egyetlen ránk maradt kézirati példánya, mely nagy valószínűséggel az a példány, amelyet a szerző személyesen adott át Beatrix királynénak, akinek a művét is ajánlotta. A kódex kivitelezése nincs teljes összhangban feltételezhető funkciójával: anyaga (pergamen), illuminálása és a szöveghez kiválasztott betűtípus alapján arra következtethetünk, hogy díszkódexnek szánták, a lemásolt szöveg egyetlen és kevésbé esztétikus írásképe azonban nem hivatásos írnokra vall, képi díszítése pedig kifejezetten kezdetleges.

A kódex egyetlen egész oldalas illuminációt tartalmaz, és pedig a kezdőlapon (1r), három iniciálét a három könyv kezdőbetűjéhez kapcsolódóan (6r, 48r, 98r), valamint egy római kőtáblára emlékeztető címlapot az ajánlás (*Praefatio*) után, a dialógus szövege előtt (5v). A kezdőlapon a C betű iniciáléját Beatrix királyné képmása díszíti. A szövegtükröt arany vonalas növényi ornamentika veszi körbe, kék és bordó virágokkal, zöld levelekkel. A bordűr jobb felső sarkában egy gyurgyalag (méhészmadár) ül egy virág szárára kapaszkodva, csőrét egy másik virág kelyhére rászálló két méhecske felé tartja, alighanem hogy bekapja őket. Középen a Hermelin-rend emblémája, egy fehér hermelin (hölgymenyét) látható, körülötte a rend jelmondata, míg az alsó sarokban egy lángokból újjáéledő és szárnyait az aranyló Nap felé kitaró fénix (GYULAI 41-4). A keret alsó szegélyét az Aragon-család és Mátyás egyesített címere díszíti (méretének megfelelően vázlatos formában), vagyis a címerpajzs második és harmadik mezején a háromosztatú aragón címer kap helyet, az elsőn viszont az Árpád-háziak vágásos címere, a negyediken pedig a Hunyadiak holló-emblémája (CSAPODI 1964, 205).

Az illumináció valamennyi eleme Beatrix személyéhez kötődik. A Hermelin-lovagrendet apja, I. Ferrante alapította 1465-ben, maga az állat pedig a szüzességet jelképezi, azt az erényt, amelyet Beatrix képvisel a dialógusban, ahol valamennyi erénynél értékesebbnek bizonyul a vita során. A rend mottója (*Malo mori quam foedari*: „Inkább meghalok, mintsem hogy bemocskoljam magam!”) görögül olvasható az embléma körül: μάλλον θνήσκειν ἢ μαιίνειν (a fordítás nem egészen pontos, mert a latin *foedari* főnévi igenévnek nem a cselekvő értelmű *μαιίνειν*, hanem a medio-passzív *μαιίνεσθαι* felelne meg). A tisztaságot és föltámadást jelképező fénixmadár a szüzesség magasabb rendű formájára utal; emblematis használatára szintén számos korabeli párhuzam található nőkkel kapcsolatban is (GYULAI 44-5). A gyurgyalag valószínűleg mint a méh ellenfele került a képre. A méh az ókortól kezdve a szexualitás nélküli, tiszta élet jelképe, a méhet fogyasztó méhészmadar így alighanem a szüzesség dialógusbeli ellenfeleit szimbolizálja játékos formában. A képi ábrázolás egyes részletei így arról tanúskodnak, hogy készítőjük, noha nem volt hivatásos festő, jól informált volt Beatrix személyével és helyzetével kapcsolatban, és különösen jól ismerte a dialógusban ábrázolt vita jellegét, emellett fontosnak érezte kifejezésre juttatni a görög műveltség iránti igényét.

Mindezek alapján könnyen elképzelhető, hogy a gyakorlatlan kezű miniátor (aki nem csak az emberi és állati alakokat, de a növénytípusokat is kezdetleges vonalvezetéssel rajzolta meg), nem más, mint maga Bonfini, a dialógus szerzője. Ezt az attribúciós lehetőséget már CSONTOSI felvetette, aki elsőként írta le a kódexet még az előtt, hogy a bécsi Nationalbibliothek állományából az OSZK-hoz került volna (1880, 312). HEVESY elfogadta a feltételezést (1923, 79), csakúgy, mint WEINBERGER. Ő viszont azt vitatta, hogy ezt a példányt ajándékozta volna oda Bonfini a királynénak; szerinte ez csak munkapéldányként szolgált a később elkészült (és mára elveszett) valódi díszpéldány számára (1929, 7-8). Velük szemben APRÓ ismeretlen festőnek nevezi a miniátort (1943, XII). Utána óvatosabbak a kutatók: BERKOVITS Ilona kérdőjelesen nevezi meg másolónak és díszítőnek is Bonfinit (1963, 120), CSAPODI lehetségesnek tartja, hogy az illumináció Bonfinitől származik (1973, 166), MADAS Edit nem foglal állást a szerzőség kérdésében, csupán a festés primitív jellegét emeli ki (2009, 71).

Hasonlóképp vitatott a másoló személye is. Az epigrafikus címlap tetején egy utólagos bejegyzés olvasható: „Bonfini nagybátyánk saját keze” (*manus Bonfinis nostri propria avunculi*). A bejegyzés eredetére az tűnik a legkézenfekvőbb magyarázatnak, hogy Bonfini egyik unokaöccsétől származik (KULCSÁR 230), aki azért írhatta be ezt az információt, hogy ne hagyja feledésbe merülni nagybátyja teljesítményét. Erre leginkább akkor kerülhetett sor, amikor Beatrix 1501-ben visszatért Nápolyba, és könyvtárával együtt magával vitte ezt a kódexet is. CSONTOSI, majd az utána megszólaló kutatók elsősorban e bejegyzés alapján tartották valószínűnek, hogy autográf kéziratról van szó. A konszenzussal ezúttal is APRÓ István fordult szembe. Ő elsősorban a szövegben előforduló görög nyelvű idézetek nagyszámú és elemi hibái miatt arra a következtetésre jutott, hogy a kézirat nem lehet a görög fordítóként is működő Bonfini keze munkája. Elképzelhetetlennek tartotta, hogy a szerző ennyire hibásan írta volna le a saját maga által kiválasztott idézeteket. Az unokaöcs bejegyzését hamisításnak nevezte. APRÓ véleményét átvette CSAPODI Csaba is (1973, 166). A kérdést KULCSÁR Péter helyezte új megvilágításba (1995). A *Symposion* szövegét egy biztosan Bonfinitől származó kéziratlappal (az OSZK Cod. Lat. 444 előzéklapjával) vetette össze, és meggyőzően bizonyította, hogy a két írás ugyanolyan írásképet mutat. Az írásra alapvetően a könyvírás jellemzői érvényesek: határozottan a külön betűs írásmódra törekszik, csak néhány keresztvonalas betűt (t, f, r) kapcsol rendszeresen a rákövetkező betűhöz. Ligatúrát és rövidítést viszonylag ritkán alkalmaz, a szöveget könnyű olvasni. Betűi ugyanakkor a kurzív írásmódra jellemző vonásokkal is rendelkeznek: egyáltalán nincsenek kikerekítve, s hol enyhén, hol erőteljesen jobbra dőlnek. Gyakorlatlanságra vall, hogy az írnok nem mindig tudja tartani a sorokat, a betűk gyakran hullámoznak egy soron belül.

Ami a görög idézetek hibáit illeti, a hibák szintén érthetőbbé válnak, ha közelebbről szemügyre vesszük Bonfini fordításait. Különösen Philostratos-fordítása tanúskodik arról, hogy valójában nem rendelkezett alapos görögtudással (BOLONYAI 2008), és ugyanezek a hiányosságok jelentkeznek a *Symposion* görög-idézetei esetében is (BOLONYAI – GÁBOR, m. e.). Összességében tehát jóval több érv szól amellett, hogy a kódexet maga Bonfini másolta és maga festette (KULCSÁR 230), legkézenfekvőbb módon Recanatiban, ahonnan útnak indult, hogy személyesen ajánlja fel szolgálatát Mátyásnak. Minden bizonnyal arra számított, hogy a mű megírásába befektetett munka, főleg ennek személyes jellege és sokrétűsége (Bonfini a szöveg szerzője, másolója és ajándékozója, Beatrix a dialógus egyik főszereplője, a vita győztese, a dedikációs példány címzettje és tulajdonosa) meghaladja majd a kivitelezés

esetleges fogyatékoságait. Számítása be is igazolódott, amennyiben Mátyás első megbízatásként a királyné felolvasójának nevezte ki.

A kódex további érdekessége, hogy előzők-, illetve zárólapjai között egy-egy Bonfini-mű töredékei is megtalálhatók. Mindkét töredék pergamenlapra íródott, az egyik előzéklap (az első főlő) Bonfini Hermogenés-fordításának egy részletét tartalmazza, két zárólap pedig a *Symposion* végét.

Hogy ez a két töredék honnan és hogyan került jelenlegi helyére, nincs egyértelműen tisztázva. A Hermogenés-töredék KULCSÁR Péter szerint annak a Mátyásnak készített díszkódexnek lehet a maradványa, amely feltételezhetően a nyomdai előmunkálatok közben rongálódott és semmisült meg Lyonban 1538-ban. A pergamen valóban díszkódexet sejtet, a feltételezés ellen szól azonban, hogy ha elfogadjuk, akkor arra is magyarázatot kell találnunk, hogyan és miért került Lyonból Nápolyba ez az egyetlen épen maradt főlő. Kézenfekvőbbnek tűnik az a forgatókönyv, hogy a lapot még Beatrix életében, Bécsben (vagy Budán) kötötték a kódexhez (a másik töredékkal együtt), és nem járta meg a Buda-Lyon-Nápoly utat.

A *Symposion*-töredékekkel kapcsolatban APRÓ István két részletből indul ki. Egyrészt abból, hogy a töredékben másutt ér véget, illetve kezdődik egy-egy lap, mint a teljes példányban, másrészt abból, hogy a töredék szövegéből hiányzik egy tagmondat (*vivat Beatrix*). A kihagyásból APRÓ arra következtet, hogy a lapot a másolási hiba miatt tettek félre és használtak föl később védőlapként, ugyanakkor a hibát nem a ránk maradt példány másolása közben vétették. Ez utóbbi következtetés megalapozott, hiszen az eltérő szöveghatárok miatt a két példány lapjai valóban nem kicserélhetők egymással. A másik feltételezés viszont nem igazán meggyőző, mert a két kihagyott szót könnyen be lehetett volna utólagosan illeszteni a szövegbe. A két töredék eredete így továbbra is magyarázatra vár.

A dialógus résztvevői IV. Sixtusról mint élő személyről tesznek említést (2.64 és 74), a fiktív beszélgetésre így a pápa 1484. augusztus 12-én bekövetkezett halála előtt került sor (APRÓ 1943, VII). A *Praefatio* ugyanakkor Bécs elfoglalását is említi, ez a hivatkozás már csak 1485. június 1-e után keletkezhetett. KULCSÁR Péter (1995, 227) ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a szövegben „gyanús biztonsággal” megjósolják, hogy Sixtus utóda VIII. Ince lesz, valamint szó esik Bécs ostromáról is (1.4 és 2.593), vagyis a mű megírása közben nem csak az új pápát választották meg (augusztus végén), de Bécs ostroma is megkezdődött (1485. január 29-én). Saját közlése szerint Bonfini nyolc hónapot szentelt a dialógus megírásának (*Praef.* 61). Ezt az időszakot a fenti adatok alapján 1484 nyara és 1485 tavasza közé tehetjük (KULCSÁR 1995, 227), míg a mű ajánlása valamivel később születhetett. APRÓ szerint ezzel az időbeli eltéréssel magyarázható az is, hogy egyedül a *Praefatio* íródott ternióra (hatleveses ívfüzetre), a kódex egyébként végig quaterniókból (nyolcleveses ívfüzetekből) áll, továbbá az ívfüzetek elejét jelző őrbetűk (A-tól Z-ig) is csak a 6. lap rectóján tűnnek föl először, vagyis ott, ahol a dialógus szövege kezdődik. A királynőnek készített példányt Bonfini saját beszámolója szerint 1486 októberében személyesen adta át a Bécsújhelyt ostromló Mátyás közelében tartózkodó Beatrixnak (*A magyar történelem tizedei* 4.7.179-80).

A dialógus az ókori *symposion* irodalmi műfajának hagyományait eleveníti föl és alkalmazza a filozófiai-teológiai vitára (PAJORIN 1981). Az asztali beszélgetés központi kérdése az, vajon a szüzesség vagy a hitvesi hűség a magasabbrendű erény-e. Az első két könyv egyfajta előkészítésül szolgál. Az elsőben Galeotto Marzio érvel a gyönyörök elsőbbsége mellett, vele

szemben Geréb László váradi püspök lép föl. A másodikban László püspök Aragóniai János bíborossal vitatkozva védi meg Beatrix álláspontját, miszerint a tisztaság valamennyi más erénynél előbbre való. A záró, harmadik könyvben Beatrix maga győzi le a vitában Mátyást, aki a dialógus végén elismeri, a szüzi élet magasabbrendű formája, mely Krisztus szolgálatával telik, értékesebb a házastársi tisztaság erényénél. A dialógus az uralkodópár gyermektelenségének érzékeny kérdését nagy tapintattal és bölcsességgel kezeli, miközben enciklopédikus bőségben von a vitába a korban fontosnak számító filozófiai és teológiai nézeteket. A mű számos szerzőre név szerint is hivatkozik, de a szövegben még több a jelöletlen idézet szó szerinti átvétele (PAJORIN 1981, BOLONYAI Gábor – GÁBOR Sámuel 2018).

A mű Frankfurtban jelent meg először nyomtatásban 1621-ben Johan-Karl Unckel nyomdájában, azt követően, hogy Zsámboky János (Johannes Sambucus) 1562-3-ban megvásárolta a kódexet Nápolyban 15 dukátért, ahogy erről az 1r-ra írt bejegyzés tanúskodik (15 Δ' Neapoli), majd a bécsi Hofbibliothek állományába került (jelzete Cod. 2365). Első és eddig egyetlen kritikai kiadása APRÓ István nevéhez fűződik (1943).

Szakirodalom

Antonius BONFINI, Symposion de virginitate et pudicitia coniugali, Ed. Stephanus APRÓ, Bp. Egyetemi, 1943 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum)

BERKOVITS Ilona, A magyarországi Corvinák. Magyar Helikon, 1962, 120.

BÉKÉS Enikő, Galeotto Marzio alakja Bonfini Symposion című művében. = Szolgáltatokat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit, Budapest, Balassi, MTA ITI, 2009, 45–47

BOLONYAI Gábor, Philostratos szofistái – Bonfini fordításában. = Oratoris officium. Tanulmányok a 70 éves Adamik Tamás tiszteletére. Szerk. DÉRI B. Budapest, L' Harmattan Kiadó 2008, 41–52.

BOLONYAI Gábor – GÁBOR Sámuel, Az „isteni Platón” és a „legszemérmertlenebb Epikuros” – Bessarion-idézetek Bonfini Symposionjában, ItK 122 (2018), 1-28.

BOLONYAI Gábor – GÁBOR Sámuel, Bonfini autográf görög nyelvű idézetei a Symposionban. Antik Tanulmányok (m. e.)

CSAPODI Csaba, Beatrix királyné könyvtára. Magyar Könyvszemle 80 (1964), 201-24.

CSAPODI Csaba, The Corvinian Library. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973, 165-6.

CSAPODI Csaba – CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I. Fönnmaradt kötetek: 1. A–J. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, 268-9.

CSONTOSI János, Mátyás és Beatrix arcképei Corvin-codexekben. Archeológiai Értesítő 8 (1888), 312-3.

János CSONTOSI, Bildnisse des Königs Mathias Corvinus und der Königin Beatrix in den Corvin-Codexen. Ungarische Revue 10 (1890), 572-4.

GYULAI Éva, Hunyadi Mátyás emblémái a 16–17. századi emblémáskönyvekben. Publicationes Universitatis Miskolciensis 14 (2009) Reneszánsz tanulmányok. 41–114.

André HEVESY, La Bibliothèque du roi Matthias Corvin. Publications de la Société Française de Manuscrits à Peintures. Paris, 1923, 19, 44, 79.

KULCSÁR Péter, Bonfini kéziratok. Magyar Könyvszemle 111 (1995). 213-37.

PAJORIN Klára, Bonfini Symposionja, ItK, 85 (1981), 511–34.

PAJORIN Klára, Bonfini egyik informátora, Prospero Caffarelli szentszéki követ Magyarországon = „Nem súlyed az emberiség!”...: Album Amicorum Szörényi László LX. születésnapjára, főszerk. JANKOVICS József, Budapest, MTA ITI, 2007, 267–273.

Wilhelm WEINBERGER, Beiträge zur Handschriftskunde. I. Die Bibliotheca Corvina. Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie von Wien. Phil.-hist. Klasse. 159 (1908), 73-5.

Wilhelm WEINBERGER, Erhaltene Handschriften des Königs Mathias Corvinus und des Graner Erzbischofs Johann Vitéz. Zentralblatt für Bibliothekswesen 46 (1929), 8-13.

Antonio BONFINI: Beszélgetés a szüzességről és a házasság tisztaságáról. Ford. és jegyz. MURAKÖZY Gy. Budapest 1985.

Bolonyai Gábor